

Національний Києво-Печерський
історико-культурний заповідник

МОГИЛЯНСЬКІ ЧИТАННЯ

Збірник наукових праць

Щорічник

Засновано у травні 1998 р.

2016

*Музейництво і пам'яткоохоронна
справа України:
традиції та виклики сьогодення*

Київ
Видавництво «Фенікс»
2017

РОЗПИСИ СВЯТО-ІЛЛІНСЬКОГО ХРАМУ (с. Тернівка Запорізької обл.)

Свято-Іллінська церква в с. Тернівка — забута пам'ятка початку ХХ ст., наукове зацікавлення якою тільки починається. Художнє вбрання храму виконане майстрами, пов'язаними з іконописною школою Києво-Печерської лаври [1; 2; 3], демонструє втілення актуальних модерних тенденцій у церковному мистецтві свого часу (іл. 1).

*Іл. 1. Розписи західної стіни храму Прор. Іллі
в с. Тернівка. Фото автора*

Церкву побудовано 1904 р. родиною Протопопових у традиціях неоросійського стилю. Її інтер'єр вирішений зі смаком, в коштовних матеріалах. Про майстерність різьблення нині втраченого іконостаса свідчать бічні кіоти, що збереглися. Підлога викладена плиткою Харківського заводу барона Бергенгейма (за ескізом В. Кричевського) [4]. Амвон побудовано з червоного граніту. Розписи виконані у стилі модерн олійними фарбами по вапняній штукатурці. Німби, крила херувимів, елементи орнаментів вкриті сусальним золотом і сріблом.

За радянських часів були знесені барабан з куполом та дзвіниця церкви, розписи закриті малярними пофарбуваннями, некваліфікований монтаж опалювальної системи завдав стінопису додаткових пошкоджень. Після передачі храму релігійній громаді УПЦ було зроблено першу спробу розкрити настінний живопис власними силами, без залучення фахівців-реставраторів, що призвело до знищення разом з малярними фарбуваннями частини фарбового шару розписів й пошкодження сусального металу. Через згубні наслідки робіт було вирішено зупинити

розкриття стінопису. Нині частина живопису розкрита, інша й досі прихована малярними пофарбуваннями, втрачені розписи купола і частково барабана. Зараз у зв'язку з відсутністю опалення та перепадами температури і вологості активно руйнуються тиньк та фарбовий шар. Розписи вимагають негайної реставрації та створення оптимальних умов для їхнього збереження.

Влітку 2014 р. проведено візуальний огляд стінопису церкви, відібрані проби для мікрохімічного аналізу фарбового шару та ґрунту. Але через відсутність коштів реставраційні роботи відкладено на невизначений термін.

Розписував храм у Тернівці художник В. Сонін, у роботі брали участь Володимир (Соколов) і Ф. Коновалюк [1; 2; 3]. В. Сонін, вихованець школи М. Мурашка, Імператорської академії мистецтв у 1906–1910 рр. викладав у київській Лаврській іконописній школі. Крім розписів у Тернівці, він був і автором втраченого іконостаса храму [2; 5]. Володимир (Соколов), ієромонах Києво-Печерської лаври, був вихованцем Строгановського училища (Москва) і Лаврської іконописної школи. 1894 р. він прийняв чернечий постриг, у 1903–1919 рр. виконував послух наглядча за іконописною школою [1; 2; 6]. Ф. Коновалюк був молодим художником, але вже мав досвід монументальних робіт. Він закінчив Лаврську іконописну школу (1903–1909), Київське художнє училище (1911–1915), Київський художній інститут (1925–1927) [1; 7].

Іконографічна програма розписів являє собою оригінальне рішення, де використані актуальні для початку ХХ ст. іконографічні зразки. Оскільки храм освячений в ім'я старозавітного пророка Іллі, розпис його західної стіни присвячений Старому Завіту. Чотири композиції демонструють як історію гріхопадіння (“Адам і Єва”, “Вигнання з Раю”) так і початок примирення Бога і людини, дарування Закону (“Жертвопринесення Авраама” та “Мойсей”).

Розпис “Страшний суд”, що, зазвичай, розміщується на західній стіні, перенесений на стелю західної частини нави (іл. 2). На північній стіні західної частини нави, в нижньому регістрі, між вікон, розташовані фігури свв. Кирила, просвітителя слов'ян, зображеного на тлі пейзажу з кипарисами, у схимі, з відкритим кодексом у руках та Митрофана Воронежського в одязі схиєпископа на тлі пейзажу з храмом. У верхньому ярусі, в квадрофоліях, написані поясні зображення прп. Серафима Саровського та св. патр. Гермогена.

На південній стіні західної частини нефа, що розташована дзеркально відносно північної стіни – фігури св. Мефодія в архієрейському облаченні з закритим кодексом і архієрейським жезлом і прп. Сергія Радонезького на тлі зимового пейзажу, у схимі, з восьмикутним хрестом у

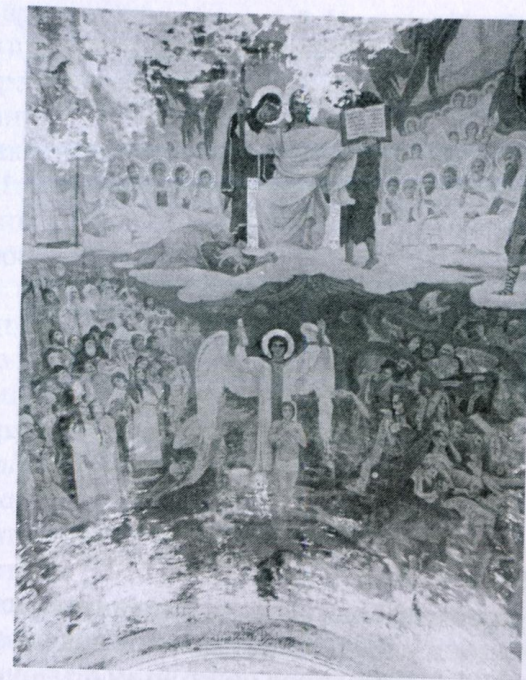
правиці та відкритим кодексом у лівій руці. У верхньому ярусі, в квадрофоліях – поясні зображення свтт. Тихона Задонського і Іоасафа Білгородського (іл. 4). Між квадрофоліями – херувими. В основі західної арки, з північного боку, розміщені фігури свв. Володимира і Ольги, з південного – прпп. Антонія і Феодосія.

У трансепті, на північній стіні, зображена група апостолів, серед яких чітко прочитується образ ап. Петра. Інші фігури приховані малярними пофарбуваннями. На південній стіні – постаті трьох святителів. У парусах були написані фігури євангелістів. Нині ці розписи приховані малярними пофарбуваннями, через які проглядаються окремі фрагменти фігур. У вівтарі розкриті дві композиції: “Тайна вечеря” (іл. 3) та “Моління про чашу”.

Фігуративні розписи об'єднані за допомогою складного за малюнком

Іл. 3. Тайна вечеря. Розпис вівтаря храму Прор. Іллі в с. Тернівка. Фото автора

Іл. 2. Страшний суд. Розпис стелі храму Прор. Іллі в с. Тернівка. Фото автора

флорального орнаменту. На бірюзовому тлі – світлий орнамент, що об'єднав мотиви виноградної лози та аканта. На витіюватих стеблах розпускаються ромашки, крокус, лілія, тюльпан, хміль. Межі стін і склепіння, простінки вікон трансепта відокремлює геометричний ор-

Іл. 4. Св. Іоасаф Білгородський. Розпис храму Прор. Іллі в с. Тернівка. Фото автора

намент, що складається з ромбів, хрестів, восьмикутників.

Незважаючи на втрату частини зображень, ясно читається авторський задум:

1. Західна стіна — Старий Завіт.
2. Нава, трансепт, вівтар, паруси — Новозавітна Церква.
3. Майбутнє Друге пришествя — розпис стелі.

Такий хронологічний підхід до іконографічної програми стінописів у різних варіаціях був характерним для другої половини XIX — початку XX ст.

На формування живописної іконографічної програми вплинули і ювілейні дати, що широко відзначалися у Російській імперії. Тисячолітня річниця смерті св. Мефодія (06. 04. 1885) стала поштовхом до поширення зображень слов'янських просвітителів. Ця тенденція не минула і храм у Тернівці. Те саме стосується і образів рівноап. Володимира і Ольги, які у державі стали невід'ємною частиною церковних розписів у зв'язку зі святкуванням 900-річчя Хрещення Русі (1888) [8].

Слід зауважити, що на вибір зображених святих вплинули недавні канонізації, урочисто відзначені в країні. Якщо до правління Миколи II протягом XIX ст. мали місце лише поодинокі канонізації, то за царювання останнього Романова був прославлений цілий ряд святих [9; 10]. Зображення канонізованих тоді святих дозволяє уточнити датування розписів. Так, свт. Митрофан Воронежський канонізований 1832 р. (1903 р. відзначалося 200-річчя його кончини), свт. Тихон Задонський — 1861 р., прп. Серафим Саровський — 1903 р., свт. Іоасаф Белгородський — 1911 р., патріарх Гермоген — 1913 р. Виходячи з дат канонізації зображених у храмі святих, можна припустити, що живопис виконаний близько 1913 р. Як зазначено вище, В. Сонін задумав власну іконографічну програму розписів. Однак композиції, оригінально розташовані на стінах, переважно не були авторськими творами. Художник використовував готові зразки, які творчо переробляв, часто залишаючи від початкового зображення лише загальну композиційну схему. На рубежі XIX—XX ст. у Російській імперії на монументальний живопис церков значний вплив мали розписи Володимирського собору в Києві. Цього не уник і храм у

Тернівці, хоча вплив київського зразка мінімалізований. На західній стіні Свято-Іллінської церкви для розпису “Адам і Єва” використана композиція В. Васнецова з Володимирського собору. В. Сонін змінив формат і докомпонував її нижню частину з Древом пізнання. Для зображення сусідніх розписів “Вигнання з раю” та “Жертвопринесення Авраама” він звернувся до ксилографій Ю. Шнорра фон Карольсфельда (1852—1860) [11]. Кольорове вирішення композицій повністю належить В. Соніну. Крім того, автор розписів змінює формат з горизонтального на вертикальний.

Для розпису стелі храму митець знов-таки звернувся до творчості В. Васнецова. Щоправда, цього разу зразком був не Володимирський собор у Києві, а Георгіївський у Гусь-Хрустальному. Композиція “Страшний суд” з останнього краще підходила для стелі церкви і не вимагала значних перекомпонувальних, на відміну від київського варіанта, що, ймовірно, і зумовило вибір зразка. Для написання окремих фігур святих В. Сонін брав за зразок ікони авторства Г. Попова з іконостаса Трапезного лаврського храму Прпп. Антонія і Феодосія (1909). Незважаючи на значні перекомпонувальні, початковий взірць все ж упізнається в образах прпп. Антонія і Феодосія та рівноап. Кирила, але для більш точного встановлення зразка необхідне повне розкриття розписів від малярних пофарбувань.

Примітки

1. Кот С., Рилкова Л. Будинок іконописних школи й майстерні та ключні 1880—83, в якому містився Музей архітектури Лаврського музею культур та побуту, працювали і проживали відомі діячі культури // Звід пам'яток історії та культури [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pamyatky.kiev.ua/streets/lavra/verhnya-teritoriya-lavri-1120-st/budinok-ikonopisnih-shkoli-y-maysterni-ta-klyuchni-188083-v-yakomu-mistivsy-muzey-arhitekturi-lavrskogo-muzeu-kultiv-ta-pobutu-pratsyuvai-i-prozhivali-vidomi-diyachi-kulturi>.

2. Лопухіна О. В. Живописна школа Києво-Печерської лаври другої половини XIX — початку XX століття. Художня освіта і виховання // ЛА. — К., 2001. — Вип. 5. — С. 74-82.

3. Івакіна, І. Ю., Батенко П. М., Олексюк І. М. Твори В. Д. Соніна у фондовій збірці НКПІКЗ // Могилянські читання 2015 року: 36. наук. пр. : Новітні дослідження культурної спадщини України. — К., 2016. — С. 400-405.

4. Василь Григорович Кричевський // Хрестоматія. — Харків : Видавець Савчук О. О., 2016. — Т. I (1891—1943). — 531 с.

5. Зайцева В. О. Монументальний живопис екстер'єру Троїцької надбрамної церкви і монастирських мурів. Історія реставрації та сучасний моніторинг пам'ятки // Могилянські читання 2015 року: 36. наук. пр. : Новітні дослідження культурної спадщини України. — К., 2016. — С. 232-237.

6. *Питателева Е. В.* Древняя иконография в преломлении иконописи лаврского модерна (на материалах Трапезной церкви и Успенского собора) // Могилянські читання 2014 року: 36. наук. пр. : Давньоруські храми: дослідження та збереження. До 925-ліття від часу освячення Великої Печерської церкви. — К., 2015. — С. 419-424.

7. *Ее же.* Орнаментика стенописей Всехсвятской церкви и принципы художественного творчества эпохи модерн // Могилянські читання 2009 року: 36. наук. пр. : Літературна і видавнича діяльність Києво-Печерської лаври ХІ–ХХ ст. — К., 2010. — С. 213-218.

8. *Катсон Н. Л.* Симфония священства и царства. Неовизантийская алтарная преграда в духовной культуре Российской империи // Иконостас: происхождение, развитие, символика / Ред.-сост. А. Лидов. — М. : Прогресс-Традиция, 2000. — С. 689-706.

9. *Голубинский Е.* История канонизации святых в Русской церкви. — М. : Крутицкое Патриаршее Подворье. Общество любителей церковной истории, 1998. — 597 с.

10. *Белгородский чудотворец*: житие, творения, чудеса и прославления святителя Иоасафа, епископа Белгородского / Сост. А. Н. Стрижев. — М. : Белгородская и Старооскольская епархия, Церковно-научный центр “Православная энциклопедия”, 1997. — С. 147-152.

11. Библия в иллюстрациях Юлиуса Шнорр фон Карольсфельда. — [Б.Г.]: Свет на Востоке, 1993. — 255 с.